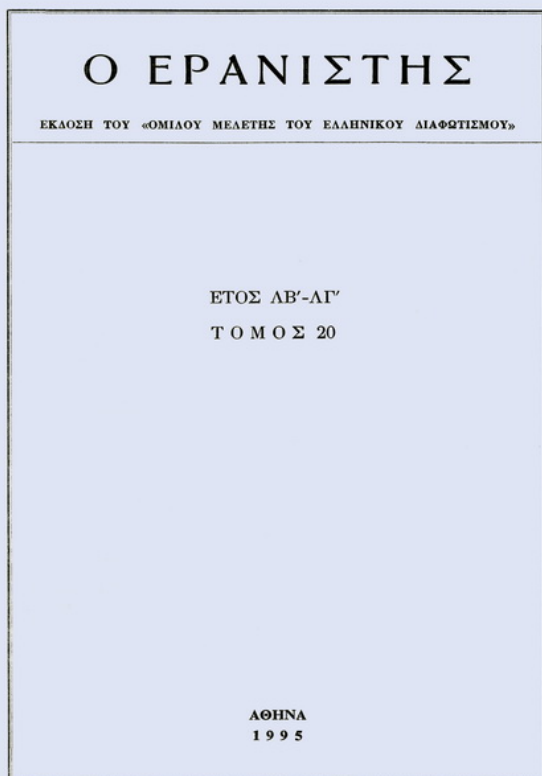

The Gleaner

Vol 20 (1995)

“Δονκιχωτισμοί” και “καραγκιοζιλίκια”

Άλκης Αγγέλου

doi: [10.12681/er.242](https://doi.org/10.12681/er.242)

To cite this article:

Αγγέλου Α. (1995). “Δονκιχωτισμοί” και “καραγκιοζιλίκια”. *The Gleaner*, 20, 83–96. <https://doi.org/10.12681/er.242>

“ΔΟΝΚΙΧΩΤΙΣΜΟΙ” ΚΑΙ “ΚΑΡΑΓΚΙΟΖΙΛΙΚΙΑ”

ΣΤΑ ΤΕΛΗ ΤΟΥ 1826 ὁ Ἡγεμόνας Ἰωάννης Γεωργίου Καρατζᾶς βρίσκεται στὴν Πίζα τῆς Ἰταλίας. Ἀπὸ ἐκεῖ, μὲ ἡμερομηνία 13 Δεκεμβρίου, στέλνει στὸν ἀνιψιό του Ἀλέξανδρο Μαυροκορδάτο, στὸν Πόρο, μὲ τὸν ὁποῖον βρίσκεται σὲ ἐπικοινωνία, μακροσκελέστατη ἐπιστολή. Τὸ περιεχόμενό της εἶναι σημαντικὸ. «Ἐχων ἤδη ἀναγκαῖα τινὰ νὰ σᾶς γράψω», παρατηρεῖ, «πρὸς ἰδέαν καὶ ρεγκολάν (= τάξη) σας, κατὰ χρέος, διὰ νὰ μὴ διακινδυνεύσω τὸ γράμμα μου, ἀπεφάσισα νὰ σᾶς στείλω ἐπίτηδες ἄνθρωπον, διὰ νὰ σᾶς εὐρῇ ὅπου εἴσθε καὶ νὰ σᾶς ἐγχειρίσῃ τὸ παρόν μου καὶ λαμβάνων τὰς ἀποκρίσεις σας νὰ ἐπιστρέψῃ».¹ Τόσο σημαντικὸ, ὥστε σὲ ἄλλο σημεῖο τῆς ἐπιστολῆς ἐπανέρχεται στὸν ἴδιο τόνο: «Χρέος λοιπόν, ὡς εἶπον ἀνωτέρω, πατρικὸν καὶ φιλικὸν ἰδίως πρὸς τὸν ἀγαπητὸν μου Μαυροκορδάτον, καὶ πατριωτικὸν ἐν γένει πρὸς τὴν φίλην πατρίδα καὶ πρὸς τοὺς ὁμογενεῖς μου ἀδελφοὺς τοὺς ὑπὲρ αὐτῆς ἀγωνιζομένους ἐκπληρῶν, στέλλω ἐπίτηδες τὸν παρόντα γραμματοκομιστὴν διὰ νὰ σᾶς ἰδεάσω ἐν καιρῷ περὶ πάντων τῶν ἐδῶ τρεχόντων πρὸς βλάβην καὶ αἷσχος τῆς πατρίδος, διὰ νὰ μὴν ἔχω κἄν τὸν ἔλεγχον τοῦ συνειδότος, ὅτι δὲν εἰδοποίησα ἐν καιρῷ καὶ ἔλειψα κατὰ τοῦτο ἀπὸ τὸ χρέος μου».²

Ἡ ἐπιστολή ἔχει τρεῖς στόχους: ὁ πρῶτος ἀφορᾷ στὸν πρῶτον ἡγεμόνα Μολδαβίας Μιχαήλ Σοῦτσο, ὁ δεύτερος στὸν Οὐγγροβλαχίας Ἰγνάτιο καὶ ὁ τρίτος στὴ γενικότερη θέση τῆς ἐπαναστατημένης Ἑλλάδας στὴν ἐποχὴ του. Οἱ στόχοι αὗτοι καθεαυτοὶ δὲν ἀφοροῦν στὸ παρόν μελέτημα, γι' αὐτὸ καὶ θὰ προσφεύγω εὐκαιριακὰ καὶ μόνον σὲ αὐτούς. Μὲ ἀφορᾷ κατὰ πρῶτο καὶ κύριο λόγο τὸ ὕφος τῆς ἐπιστολῆς καὶ ἰδιαίτερα ὡς πρὸς τὸν α' στόχο. Ὁ Μιχαήλ Σοῦτσος (1778-1864), γιὰ τὸν ὁποῖον πρόκειται, εἶναι γαμπρὸς του ἀπὸ τὴν πρώτη κόρη του τὴν Ρωζάνα. Διαδέχθηκε τὸν πεθερὸ του στὴν Ἡγεμονία τῆς Μολδαβίας μετὰ τὴν παραίτηση ἐκείνου τὸ 1818,

1. *Μνημεῖα τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας*, τ. 5, τεῦχος VI, Ἱστορικὸν Ἀρχεῖον Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου, ἐκδιδόμενον ἐπιμελεῖς Ἑμμαν. Γ. Πρωτοψάλτη. Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, 1986, 377 ἐ. Τὸ κείμενο πρωτοδημοσιεύθηκε στὸ *Μνημεῖα τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας*, τ. 4, τχ. II, Ἀθήνα 1961, 242 ἐ.

2. *Αὐτόθι*, 382.

έλαβε μέρος στην έκρηξη της Έπανάστασης τὸ 1821, καὶ μετὰ τὴν φυγή του ἀπὸ τὴ Μολδαβία καὶ τὴν τετραετὴ φυλάκισή του ἀπὸ τοὺς Αὐστριακοὺς, βρίσκεται τώρα καὶ αὐτὸς στὴν Πίζα ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ 1825. Οἱ σχέσεις τῶν δύο εἶναι πολὺ κακές: «Γνωρίζετε κάλλιστα τὸν κατὰ δυστυχίαν γαμβρόν μου Μιχαλάκη», γράφει, «διὰ νὰ μὴν ἔχετε χρεῖαν νέας περιγραφῆς τοῦ χαρακτῆρος του, τῆς ἀλαζονείας του καὶ τῆς παντελοῦς ἀνοησίας του». ³ Ὁ σκοπὸς ὅμως γιὰ τὸν ὁποῖον ἀναφέρεται στὸν Σοῦτσο εἶναι συγκεκριμένως: τὸν κατηγορεῖ ὅτι χρησιμοποιώντας τὴ γυναίκα τοῦ Ἀγγλοῦ ναυτικοῦ Κόχραν, ποὺ βρισκόταν ἐκεῖνη τὴν ἐποχὴ ἐκεῖ, «ἀπεφάσισεν... νὰ λάβῃ ὁ ἀπονειομένος τὴν βασιλείαν τῆς Γραικίας. Ἀρχισε λοιπὸν νὰ τὴν περιποιῇται, νὰ τὴν γειτονεύῃ δις τῆς ἡμέρας, τὸ πρῶν καὶ τὸ ἐσπέρας, νὰ τῇ χαρίζῃ σάλια, φουστάνια τῆς γυναικὸς του, σεβαχὰ ἀντεριὰ ἐδικὰ του καὶ ἐνὶ λόγῳ νὰ τῆς κάμῃ τὴν κόρτε». ⁴ Καὶ ὁ Καρατζᾶς κρίνει σκόπιμο νὰ ἐκθέσῃ καὶ τὴν συνέχεια ποὺ ἔλαβε τὸ ζήτημα: «Ἀνέλαβε λοιπὸν τὴν ὑπόθεσιν ἡ κυρία λωλὴ καὶ ἀπεφάσισαν ἀμφότεροι, ἡ μὲν, ὅτι τὸν ἔκαμε βασιλέα, ὁ δὲ ὅτι ἔγινε Ἑλτζίνπου μεαλτζίνη. Ἐντούτοις ὁ Κοκράν ἀπὸ Μασσαλίας ἔστειλε τὸ πλοῖον του μὲ ἓνα ἀνελιόν του διὰ νὰ πάρῃ τὴν σύζυγόν του αὐτὴν εἰς Μασσαλίαν· ὑπῆγεν ὁ υποψήφιος βασιλεὺς μαζί της εἰς Λιβόρνον, ἐκάθισε τρεῖς ἡμέρας ἐκεῖ, διέταξαν τὰ πράγματα, ἔγραψεν ὁ ἴδιος τῷ Κοκράν ὅλα τὰ ἀνωτέρω δικαιώματά του, καὶ ἀπ' ἐκείνης τῆς ὥρας εἶναι τῇ ἀληθεὶς ὅχι μόνον γέλωτος, ἀλλὰ καὶ ἀηδίας καὶ ἐμετοῦ ἄξιος ὁ τρόπος του καὶ τὸ βασιλικὸν φέρεσμά του, οἱ πόδες του εἰς τὴν γῆν δὲν πατοῦν». Καὶ ὁ Καρατζᾶς καταλήγει συμπερασματικά: «Γνωρίζετε κάλλιστα τοὺς μωροὺς Σούτζους καὶ προπάντων τὴν φαμίλιαν αὐτὴν διὰ νὰ μὴν ἀμφιβάλλετε εἰς ὅσα σᾶς γράφω, ἄξιος κατὰ πάντα υἱὸς τοῦ πατρὸς του». ⁵

Μέσα ὅμως ἀπὸ αὐτὸ τὸ κλίμα ποικιλόχρωμων χαρακτηρισμῶν μὲ τοὺς ὁποίους περιβάλλει συνεχῶς τὸν γαμπρό του, ἓνας εἶναι ἐκεῖνος ποὺ προεξάρχει καὶ στὸν ὁποῖον θὰ σταθοῦμε: ὁ ὅρος *δονκισοτισμός* καὶ *δονκισότης*. Ὁ πρῶτος ἀναφέρεται μία φορὰ: «νὰ γελάσετε καὶ νὰ ἀηδιάσετε μὲ τὸν ὃν θέλετε ἰδῆ κατωτέρω *δονκισοτισμόν*», ⁶ ἐνῶ ὁ δεῦτερος τέσσερις: «ὁ ἀπονειομένος *δονκισότης*», «καυχᾶται ἀναιδῶς ὁ *δονκισότης*», «ἀπὸ τὸν *δονκισότην* αὐτόν», «τὸ σχέδιον τοῦ ἀπονειομένου *δονκισότου*». ⁷ Καὶ γιὰ

3. *Αὐτόθι*, 378.

4. *Αὐτόθι*, 379.

5. *Αὐτόθι*, 379.

6. *Αὐτόθι*, 378.

7. Ἀντιστοίχως α) 378, στ. 40. β) 378, στ. 56. γ) 379, στ. 97. δ) 380, 110.

νὰ ολοκληρώσω τὶς παρατηρήσεις ἀναφορικὰ μὲ τὸν ὄρο, προσθέτω μιὰ τελευταία μνεία του, ποὺ ἀφορᾷ ὅμως στὸν ἴδιον: «Ἐγώ, παιδί μου, ἴδιον ἰντερέσε εἰς τὸ ἐξῆς δὲν ἔχω κανένα, φαντασίας καὶ δονκισοτισμοὺς εἰς τὸ κεφάλι μου, σὲ πληροφορῶ, καὶ νεώτερος ἂν ἦμην δὲν ἤθελα ἔχην».⁸

Ἐμῆκενα κάπως ὑπέρμετρα τὰ σχετικὰ χωρία μὲ τοὺς χαρακτηρι-
σμοὺς ἐναντίον τοῦ Σούτσου γιὰ νὰ δώσω στὸν ἀναγνώστη τὸ κλίμα μέσα
ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἀναδύεται αὐτὸς ὁ ἐντελῶς νεόκοπος γιὰ τὸν νεοελληνικὸ λό-
γο ὄρος τοῦ Δονκίχωτισμοῦ. Καταρχὴν λοιπόν, τώρα ποὺ διαθέτουμε τὴν
λέξη, πρέπει νὰ ἐξετάσουμε ἂν αὐτὴ ἀνταποκρίνεται καὶ πρὸς τὰ πράγμα-
τα. Τὸ περιεχόμενο ποὺ ἔχει λάβει σήμερα ὁ ὄρος στὴν ἐλληνικὴ γλῶσσα,
ὕστερα ἀπὸ τὴν σχετικῶς μακρὰ εὐρωπαϊκὴ θητεία του, εἶναι τὸ ἀκόλουθο,
μὲ βάση τὸ Λεξικὸ τοῦ Δημητράκου: «Ἐκδήλωσις χαρακτηρῶν ἢ τρόπων
δονκίχωτικῶν ἰδιαζόντων εἰς τὸν πλασματικὸν ἥρωα Δὸν Κιχώτην. Ὁ μέ-
χρι τραγικῆς γελοιότητος καὶ ἔξω πάσης πραγματικότητος ὑπερβολικὸς
ἐνθουσιασμὸς διὰ τὴν ἐπιδίδωξιν χιμαϊρικῶν σκοπῶν, ὅθεν ἡ λόγῳ ἀκρίτου
ἐνθουσιασμοῦ ὑπερβολικὴ εἰς παράλογα ἰδανικὰ προσήλωσις». Ἡ συσχέ-
τιση τῆς συμπεριφορᾶς τοῦ Σούτσου πρὸς τὸ ἐννοιολογικὸ περιεχόμενο τοῦ
ὄρου εἶναι φανερὸ πὼς εἶναι ἀπόλυτη. Συνεπῶς ὁ Καρατζᾶς πέτυχε τὸν
σκοπὸ του: ὁ χαρακτηρισμὸς ποὺ χρησιμοποιεῖ γιὰ τὸν Σούτσο ἀποδε-
σμεύεται ἀπὸ τὴν ἀοριστία, στὴν ὁποία εἶναι κατὰ κανόνα περιχαρκαμένο
καὶ τὸ πλέον πετυχημένο χαρακτηριολογικὸ ἐπίθετο ἢ οὐσιαστικὸ· ταυτί-
ζεται τώρα μὲ ἓνα ἀπολύτως συγκεκριμένο, πλασματικὸ ἔστω πρόσωπο,
ἀλλὰ καθιερωμένο ὡς φορέα ἰδιοτήτων ποὺ ἀνήκουν ἀπολύτως στὸ πρό-
σωπο αὐτό. Μπορεῖ, ἐνδεχομένως, ὁ ἀπόλυτος αὐτὸς καθορισμὸς νὰ περιο-
ρίζει τὴν εὐρυχωρία ποὺ διαθέτει κατὰ κανόνα ἓνα ἀπλῶς προσδιοριστικὸ
ἐπίθετο ἢ οὐσιαστικὸ, κερδίζει ὅμως, ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ὡς εἰκόνα.

Μὲ αὐτὴν ὅμως τὴν δικαιολογημένη διάκριση, θὰ εἴμασταν ἄδικοι ἀ-
πέναντι στὸν Καρατζᾶ νὰ μὴ δεχθοῦμε ὅτι σὲ ἓνα κείμενο τόσο βίαιο δὲν
ἐλειτούργησεν ἡ ἐπιλογή στὴν καταγραφή τῶν προσδιορισμῶν, καὶ εἰδι-
κότερα ὡς πρὸς τὸν ὄρο Δονκίχωτισμὸς. Μποροῦμε ὅμως τώρα νὰ ἐλέγ-
ξουμε τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖον ἐλειτούργησε, γι' αὐτὸν καὶ μόνον τὸν συγ-
κεκριμένο ὄρο, ἡ ἐπιλογή; Ἄν αὐτὸ τὸ ἐπιτύχουμε, σὲ ποιά ἐνδεχομένως
γενικότερα συμπεράσματα θὰ ἀναχθοῦμε; Καὶ ἐπιμένω στὸ θέμα τῆς
ἐπιλογῆς γιὰ ἓναν πολὺ ρεαλιστικὸ λόγο: ἡ ἐπιστολὴ αὐτὴ εἶναι γιὰ τὸν
Καρατζᾶ βαρυσήμαντη. Γι' αὐτὸ καὶ τὴν ἀποστέλλει μὲ εἰδικὸ ταχυδρόμο.
Ἄρα τὴν ἔχει περὶ πολλοῦ, καὶ πρέπει πολὺ νὰ τὸν ἔχει ἀπασχολήσει ἔως

8. *Αὐτόθι*.

ότου φθάσει στην όριστική της διατύπωση. Γι' αυτό είναι κρίμα, που δεν έχουμε στην διάθεσή μας κάποιο σχεδιάσμά της.

Θά ήθελα λοιπόν καταρχήν νά θυμίσω στὸν ἀναγνώστη, ὅτι τὸ κείμενο στὸ ὁποῖο περιλαμβάνεται ὁ ὅρος εἶναι ἰδιωτικὴ ἐπιστολή. Μὲ τὰ πλεονεκτήματα τοῦ εἵδους καὶ τὰ μειονεκτήματα. Πλεονέκτημα ἀποτελεῖ, καταρχήν, τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ ἐπιστέλλων ἐπιθυμεῖ νὰ συνδιαλεχθεῖ μὲ τὸν ἀποδέκτη καὶ ὅχι, ὅπως συνέβαινε συνήθως τὴν ἐποχὴ, νὰ ἀοριστολογήσει μὲ γενικότητες, ἀπλῶς καὶ μόνο γιὰ νὰ ἐπικοινωνήσει μαζί του. Ἐπιδιώκει, δηλαδή, νὰ τὸν πείσει μέσα ἀπὸ ἓνα κείμενο πὺλ ὑποκαθιστᾷ τὸν προφορικὸ λόγον — ἄρα εἶναι βραχύτερο ἀπὸ ἐκεῖνον καὶ σαφέστερο, ἀφοῦ δὲν ἐπιδέχεται διορθώσεις ἢ ἐπεξηγήσεις— ἐνῶ στερεῖται ἀντιθέτως ἀπὸ τὸ στοιχεῖο τῆς προσωπικῆς παρουσίας, τὸ καὶ ἀποτελεσματικότερο. Μειονέκτημα ὅμως γίνεται ἡ ἐπιστολή, στὴν περίπτωση κατὰ τὴν ὁποία ὁ ἀποδέκτης δὲν διαθέτει τίς προϋποθέσεις, ὥστε νὰ σταθεῖ στὸ ἴδιο περίπου ἐπίπεδο μὲ τὸν ἐπιστέλλοντα. Γι' αὐτό, ὅχι μόνον οἱ συστηματικοὶ ἀλληλογράφοι τῆς ἐποχῆς, ὅπως π.χ. ὁ Εὐγένιος Γκιανούλης, ἀλλὰ καὶ οἱ ἄλλοι λόγιοι ἐλάμβαναν ὑπόψιν τοὺς τὸν ἀποδέκτη καὶ ἐρύθμιζαν ἀνάλογα τὸ ὕψος τοὺς, κυρίως στὴ γλῶσσα. Φυσικὰ στὴν προκειμένη περίπτωση, μιὰ καὶ ὁ ἀποδέκτης εἶναι ἰσάξιος τουλάχιστον παιδείας πρὸς τὸν ἀποστολέα, ἡ ἐπιστολή μπορεῖ νὰ ὑποκαταστήσει ἄνετα τὴν προσωπικὴ παρουσία.

Ἄς περάσουμε συνεπῶς τώρα στὰ πρόσωπα. Ὁ Ἰωάννης Γεωργίου Καρατζᾶς (1745-1844) ἀποτελεῖ ἓναν ἀπὸ τοὺς τρεῖς προικισμένους καὶ ἰδιαίτερα καλλιεργημένους φαναριῶτες ἡγεμόνες πὺλ σημάδεψαν καὶ ἐκάλυψαν τὸν αἰῶνα τοὺς, ὅπως πετυχημένα χαρακτηρίσθηκε ὁ 18ος, δηλαδή αἰώνας Φαναριωτῶν. Οἱ ἄλλοι δύο: ὁ Νικόλαος Μαυροκορδάτος (1680-1730) καὶ ὁ Γρηγόριος Γκίκας ὁ Γ' (1724;-1777). Τιμᾶται τόσο γιὰ τὸ ἀναμορφωτικὸ τοῦ ἔργου στὴν ἐκπαίδευση ὅσο καὶ γιὰ τὸ νομοθετικὸ του, πὺλ ἔγινε γνωστὸ μὲ τὴν σύνταξιν ἀπὸ τὸν Ἀθανάσιο Χριστόπουλο τοῦ Πολιτικοῦ κώδικα τῆς Οὐγκροβλαχίας (1818). Μεταφράζει Goldoni σὲ γλῶσσα ἀπλή καὶ «οἱ μεταφράσεις του εἶναι οἱ πρῶτες πὺλ θὰ μπορέσουν νὰ ἀξιοποιηθοῦν σὲ παραστάσεις τοῦ ἐπαγγελματικοῦ θεάτρου».⁹ Αὐτὰ ἀρκοῦν γιὰ νὰ σηματοδοτήσουν τὸν φαναριώτη ἡγεμόνα, πὺλ χειρίζεται μὲ ἄνετη ἀσφάλεια καὶ εὐστοχία στοὺς χαρακτηρισμοὺς τὴν σύγχρονή του ὀμιλουμένην. Στὸν γραπτὸ λόγον του, ὅπως θὰ διαπιστώσουμε καὶ ἀπὸ τὴν

9. Δημήτρης Σπάθης, *Ὁ Διαφωτισμὸς καὶ τὸ Νεοελληνικὸ Θέατρο*, Θεσσαλονίκη 1986, 204.

συνέχεια, προκειμένου νὰ εὐστοχήσῃ, δὲν ἔχει ἐνδοιασμούς νὰ δανειοδοτηθεῖ ἀπὸ τὸ οἰκεῖο κλίμα τοῦ προφορικοῦ λόγου τῆς καλλιεργημένης φαναριώτικης κοινωνίας.

Χωρὶς κανένα δισταγμό, ἐξάλλου, θὰ μπορούσαμε νὰ ἀποδώσουμε τοὺς ἴδιους περίπου χαρακτηρισμούς ὡς πρὸς τὴν παιδεία καὶ στὸν Ἀλέξανδρο Μαυροκορδάτο. Ἦταν πολὺ νεώτερος ἀπὸ τὸν θεῖο του (γεν. 1791), ἀλλὰ γιὰ δέκα ὁλόκληρα χρόνια ἔζησε δίπλα του ὡς ἰδιαίτερος γραμματέας του (1812-1821), τόσο στὴν Βλαχία ὅσο καὶ στὴν Πίζα, ἕως τὴν στιγμή πού κατεβαίνει στὴν μαχομένη Ἑλλάδα, τὸν Ἰούλιο τοῦ 1821. Ὁ θεῖος του τὸν ἐκτιμοῦσε ἰδιαίτερα, καί, ἂν δεχθοῦμε τὴν ἄποψή ἐνὸς δικαιοκριτῆ τῆς ἐποχῆς, τοῦ Νικόλαου Δραγούμη, «ὁ ἡγεμὼν τῆς Βλαχίας Ἰω. Καρατζάς, ἀνὴρ βαθύνους καὶ πολυπείρος, οὐδὲν ἔπραττε καίπερ πολίος, ἄνευ τῆς συναίνεσώς τοῦ συμβούλου αὐτοῦ Μαυροκορδάτου τὸ εἰκοστὸν δεῦτερον τῆς ἡλικίας ἔγοντος».¹⁰

Μὲ τέτοιες προϋποθέσεις εἶναι αὐτονόητο πὼς καὶ οἱ δύο ἀλληλογράφοι κινοῦνται μέσα στὸ ἴδιο πνευματικὸ κλίμα. Εἰδικὰ εὐνοϊκὴ περίπτωσις, ὥστε ὁ γραπτὸς λόγος τοῦ Καρατζᾶ νὰ διατηρεῖ, χωρὶς προσπάθεια, τὴν ἄνεση καὶ τὴν φυσικότητα πού ἔπρεπε νὰ διέθετε ὁ προφορικός τους λόγος πού εἶχε διακοπεῖ μόλις πρὶν ἀπὸ λίγα χρόνια. Τὸ σύνολο λοιπὸν τῆς μακρᾶς ἐπιστολῆς διαποικίλλεται ἀπὸ λέξεις καὶ ἐκφράσεις τουρκικές, ἀπὸ ἰταλισμούς, ἀπὸ λαϊκὲς ἐκφράσεις, ἀπὸ παροιμίες. Καὶ ὅλα αὐτὰ αἰσθάνεται ὁ ἀναγνώστης πὼς ἔρχονται ἐντελῶς φυσικὰ στὴν ἄκρη τῆς πέννας, ἐπεὶδὴ ἀπὸ αὐτὸν ἀκριβῶς τὸν τόνο τῆς οἰκειότητος δὲν θέλει νὰ ἀπομακρυνθεῖ ὁ πολυπείρος Φαναριώτης, πού ἐνῶ πραγματεύεται θέματα σπουδαῖα, δὲν παύει νὰ τὰ χρωματίζει μὲ τὸ ἴδιο αὐτὸ χιοῦμορ τῆς οἰκειότητος.

Αὐτὰ θεωρῶ καὶ πάλι ὅτι ἀρκοῦν, ὥστε νὰ κλείσει ὁ μικρὸς —ἀπαράιτητος ὅμως— αὐτὸς ἀλλόγυρος, καὶ νὰ βρεθοῦμε ἔτσι ξανά κοντὰ στοὺς δονκιχωτικούς χαρακτηρισμούς μὲ τοὺς ὁποίους στολίζει ὁ Καρατζάς τὸν γαμπρό του. Μιλήσαμε λοιπὸν γιὰ ἐπιλογή. Ἡ ἐπιλογή ὅμως αὕτη, δηλαδή ἡ προσφυγὴ στὸ λογοτεχνικὸ παρὸν τῆς ἐποχῆς, ἔχει κατὰ τὸ νεοφάνες. Συνήθως ὁ ἀρχαῖος κόσμος ἦταν ἐκεῖνος πού ἐπρομήθευε τὰ ἰδιαιτέρως χαρακτηρισμένα πρόσωπα στοὺς μεταγενεστέρους, ὅπως π.χ. τὸ πρόσωπο τοῦ Θεορίτη ἀπὸ τὴν Ὀδύσεια. Κάποια στιγμή, ἀσφαλῶς, πρέπει νὰ σημειώνεται καὶ ἡ τροπὴ πρὸς τὸ σύγχρονο. Ἡ παρακολούθησις ὅμως ἐνὸς παρόμοιου φαινομένου δὲν εἶναι οὔτε εὐκολὴ οὔτε καὶ ἀσφαλής. Προ-

10. Ἱστορικαὶ Ἀναμνήσεις, ἐπιμέλεια Ἀλκης Ἀγγέλου, Ἑρμῆς, Ν.Ε.Β., 1973, τ. 1, 255.

υπόθεση, βέβαια, είναι πάντοτε κάποια έργα ἐθνικῶν λογοτεχνιῶν νὰ ἔχουν περάσει τὴν οὐδὸ τῆς ἐντοπιότητος καὶ νὰ ἔχουν κατακτήσει τὴν εὐρωπαϊκὴ ἀγορά.

Σήμερα, μὲ τὴν ἔμφραση ποὺ χαρακτηρίζει τὶς σπουδὲς τῆς συγκριτικῆς φιλολογίας, τὰ πράγματα ἔχουν ἀρχίσει ἀπὸ καιρὸ νὰ ξεκαθαρίζουν. Μιλᾶμε πλέον σταθερὰ γιὰ 'λογοτεχνικοὺς μύθους', καὶ μέσα σὲ αὐτοὺς συμπεριλαμβάνουμε τὰ ὀνόματα τοῦ Ἀμλετ, τοῦ Φάουστ, τοῦ Δὸν Ζουάν, τοῦ Ροβινσώνα Κρούζου καὶ τοῦ Δὸν Κιχώτη τουλάχιστον. Αὐτονόητο εἶναι πὼς καθένας ἀπὸ αὐτοὺς ἔχει καὶ τὴν προσωπικὴ του ἱστορία, ἡ ὁποία ἔχει δημιουργήσει ἤδη μιὰ ἀρκετὰ ἐκτεταμένη βιβλιογραφία. Τεκμήριο ὡς πρὸς τὴν ἔκταση, καθὼς καὶ τὴν εὐρυχωρία ποὺ ἔχει πάρει ὁ σχετικὸς μύθος ἀποτελεῖ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ μελέτη του δὲν περιορίζεται πλέον ἀπλῶς στὶς ὁποιοσδήποτε λογοτεχνικὲς ἐπιβιώσεις του, ἀλλὰ ἀπλώνεται ἀκόμη καὶ στὶς ἐπιβιώσεις του στὸ θέατρο, στὴ μουσικὴ καὶ στὶς εἰκαστικὲς τέχνες.

Κοινὴ εἶναι ἡ διαπίστωση ὅτι τὰ πρωτεῖα σὲ αὐτὴν τὴν εὐρωπαϊκὴ μυθολογία κατέχει ὁ Δὸν Κιχώτης. «Ἡ φήμη του ἄρχισε μὲ τὴν ἐκδοσὴ του καὶ ἔμεινε ἀπέραντη σὲ ὅλες τὶς χῶρες», θὰ παρατηρήσει σύγχρονος μελετητῆς, ἐνῶ ἕνας ἄλλος θὰ ἐξηγήσει αὐτὴν τὴν ἐπιβίωση μὲ τὴν διαπίστωση ὅτι «κάθε αἰώνας ἀνακαλύπτει μιὰ νέα ἐρμηνεία».¹¹ Καὶ γιὰ νὰ το-νισθεῖ τὸ εὖρος τῆς διάδοσης, γίνεται ἀναφορὰ ἀκόμη καὶ στὴν ἀπήχηση ποὺ ἔχει ἀφήσει τὸ ἔργο, καθὼς καὶ στὶς νέες ἐμπνεύσεις ποὺ ὀδήγησε, στὶς μιμήσεις, στὶς κριτικές, στὶς ἐρμηνεῖες. Καὶ πὺρ πέρα ἀκόμη, στὴν μουσικὴ μὲ τὶς ὕπερες καὶ τὶς ὑπερέτες, μὲ τὰ συμφωνικὰ ποιήματα, στὴν ζωγραφικὴ καὶ φυσικὰ καὶ στὸν κινηματογράφου. Δὲν θὰ ἀναφερθῶ, ὅμως, στὸ θέμα τῶν μεταφράσεων —εἶναι ἀπέραντο— θὰ περιορισθῶ μόνον νὰ σημειώσω ὅτι στὸν χῶρον αὐτὸν προεξάρχει ἡ Γαλλία. Τὸ πρῶτο μέρος τοῦ Δὸν Κιχώτη βλέπει τὸ φῶς ἰσπανικὰ τὸ 1605 καὶ τὸ δεύτερο τὸ 1616. Οἱ Γάλλοι μεταφράζουν ἀμέσως, τὸ 1608-9, τὰ δύο πρῶτα ἐπεισόδια, τὸ 1614 ὁλόκληρο τὸ α' μέρος καὶ τὸ 1618 τὸ β', ἐνῶ στὸ διάστημα ἀπὸ τὸ 1614 ἕως 1810 ἔχουν καταμετρηθεῖ 58 ἐκδόσεις μὲ τέσσερις διαφορετικὲς μεταφράσεις. Εἶναι ἐπόμενο λοιπὸν στὸ σχετικὸ λεξικὸ τῶν προσώπων τῆς νεώτερης εὐρωπαϊκῆς λογοτεχνίας τὸ

11. Paul van Tieghem, *Histoire littéraire de l'Europe et de l'Amérique de la Renaissance à nos jours*. A. Colin, Παρίσι 1951, 34 καὶ *Encyclopédie de la Pléiade, Histoire des Littératures* II. Littératures Occidentales, Gallimard, Παρίσι 1968, 662, ἀντιστοίχως.

ἔργο νὰ ἐκπροσωπεῖται ἀπὸ τρία τουλάχιστον ὀνόματα σύμβολα: Δὸν Κιχώτης, Δουλτσινέα, Σάντσο Πάντσα. Τέλος, καὶ γιὰ νὰ δώσω μιὰ σύντομη ἀπάντηση στὸ συνακόλουθο ἐρώτημα, ποῦ στηρίχθηκε αὐτὴ ἡ μοναδικὴ ἐπιτυχία, θὰ περιορισθῶ νὰ παραθέσω μιὰ σχετικὴ ἄποψη ἐνὸς κατὰ τεκμήριο ἀρμοδιότερου κριτῆ. «Δὲν διαλέγει κανεὶς τὸ θέμα του», παρατηρεῖ ὁ Gustave Flaubert, «νὰ κάτι ποῦ δὲν καταλαβαίνει οὔτε τὸ κοινὸ οὔτε οἱ κριτικοί. Τὸ μυστικὸ τοῦ ἀριστουργήματος βρίσκεται ἐκεῖ, στὴν σύμπτωση τοῦ θέματος πρὸς τὴν ἰδιοσυγκρασίαν τοῦ συγγραφέα».¹² Ἄς μὴ ξεχνᾶμε, ἐν προκειμένῳ, πὼς ὁ Flaubert εἶναι ἐκεῖνος ποῦ εἶπε τὴν περίφημη φράση, *Madame Bovary c'est moi*, καὶ ὅτι σήμερα ὁ ὅρος *Bovarisme* εἶναι πλέον θεσμοθετημένος.

Ἡ φαναριώτικη κοινωνία τῆς ἐποχῆς γνωρίζουμε πολὺ καλὰ σήμερα πὼς εἶχε ἀνοίξει ἀρκετὰ ἔνωρις, ἀπὸ τὴν ἐποχὴ δηλαδὴ τοῦ Νικόλαου Μαυροκορδάτου, τὸν δρόμο καὶ πρὸς τὴν γαλλικὴ παιδεία. Φυσικὸ λοιπὸν θὰ ἦταν νὰ θεωρήσουμε πὼς ἡ ἔντονη παρουσία τοῦ Δὸν Κιχώτη στὰ νεοελληνικὰ γράμματα ὀφείλεται ἐνδεχομένως στὴν γαλλικὴ παιδεία. Τὸ ἔργο ὅμως, ὅταν μαρτυρεῖται πὼς ὑπάρχει στὴν βιβλιοθήκη τοῦ Νικόλαου Μαυροκορδάτου,¹³ ἔχει διανύσει ἤδη ὀλόκληρο αἰῶνα εὐρωπαϊκῆς θητείας. Καὶ ἓνα μεγάλο μέρος τῆς θητείας αὐτῆς εἶναι καὶ ἰταλική. Ἡ πρώτη ἰταλικὴ μετάφραση δημοσιεύεται στὴν Βενετία τὸ 1622-25, ἐνῶ ἡ δευτέρη στὴν Ρώμη τὸ 1677. Σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ, τέλος, στὴν ἀγγλικὴ ἐπένδυση στὸν Δὸν Κιχώτη καὶ αὐτὴ συντελεῖται ἀρκετὰ ἔνωρις (τὸ 1612 ἀπὸ τὸν Thomas Shelton) ἀλλὰ δὲν εἶναι σκόπιμο νὰ μᾶς ἀπασχολήσει. Ἡ ἀγγλομάθεια εἶναι ἓνας καρπὸς τὸν ὁποῖον ἐγεύθηκε ὁ Νέος Ἑλληνισμὸς πολὺ ἀργά. Ἡ ὕποια πρόωμη ἐπαφὴ μὲ τὴν ἀγγλικὴ σκέψη συντελεῖται κατὰ κανόνα μὲ τὸ ἐνδιάμεσον τῆς Γαλλίας, καὶ πολὺ περισσότερο τῆς Ἰταλίας. Ἦταν, συνεπῶς, θεωρητικὰ ἀδύνατο, ὕστερα ἀπὸ τὶς λαμπρὲς πραγματώσεις τοῦ ἔργου στὸν εὐρωπαϊκὸ χῶρο, ὁ Δὸν Κιχώτης νὰ ἀφήσει ἀδιάφορὴ τὴν νεοελληνικὴ σκέψη. Κι ἂν ἀκόμη, λοιπὸν, δὲν εἶχαμε —μόλις ἐντελῶς πρόσφατα— ἀνακαλύψει τὴν ἐλληνικὴ του μετάφραση, θὰ ἔπρεπε νὰ εἰμασταν βέβαιοι ὅτι ἐλάνθανε.

Τὸ συμπέρασμα εἶναι ὅτι δὲν ἔχει καμιά σημασία, εἴτε ὑποθέσουμε

12. Βλ. πρόχειρα Jaques Laurent, *Roman du Roman*, Gallimard, Παρίσι 1980, 102.

13. Γιώργος Κεχαγιόγλου, «Ἡ πρώτη γνωστὴ νεοελληνικὴ μετάφραση τοῦ Δὸν Κιχώτη» στὸν *Τιμητικὸ τόμο στὴ μνήμη Σταμάτη Καρατζᾶ*, Θεσσαλονίκη 1990, 178.

ὅτι ὁ Μαυροκορδάτος ἔχει τὴν ἰταλικὴ μετάφραση στὴν βιβλιοθήκη του, εἴτε ὅτι ἡ πρώτη νεοελληνικὴ μετάφραση ἔγινε ἀπὸ τὰ ἰταλικά. Σημασία ἔχει τὸ γεγονός ὅτι τὸ ἔργο ἔγινε ἀρκετὰ ἔνωρις γνωστό, τουλάχιστον στοὺς φαναριώτικους κύκλους. Καὶ μεταφράζεται καὶ διαβάζεται, μιὰ καὶ κυκλοφορεῖ εὐρύτατα στὶς δύο βασικὲς γιὰ τοὺς Φαναριώτες γλῶσσες, τὰ γαλλικὰ καὶ τὰ ἰταλικά. Σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ, καταρχήν, τόσο στὴν περίοδο κατὰ τὴν ὁποία μεταφράζεται, ὅσο καὶ στὸ ὄνομα τοῦ μεταφραστῆ, ἂν εἶναι δηλαδή οἱ ἀρχές τοῦ 18ου αἰῶνα ἢ τὸ τέλος του, καὶ σὲ ποιά φαναριώτικη οἰκογένεια ἀνήκει ἡ Σμαράγδα, τῆς ὁποίας τὸ ὄνομα ὑπάρχει στὸ τέλος τοῦ χειρογράφου, ὅλα αὐτὰ ἔχουν σχετικὴ μόνον ἀξία γιὰ τὰ προκείμενα. Τὸ κύριο βάρος πέφτει στὸ γεγονός καὶ μόνον ὅτι ὁ Δὸν Κιχώτης ἐνοφθαλμιζεται στὸν κορμὸ τῆς νεοελληνικῆς πνευματικῆς ζωῆς. Ἀποδεικνύει, ἡ σχετικὴ κρίση ποὺ διατυπώνει ὁ Νικόλαος Μαυροκορδάτος, ποὺ μοιάζει νὰ συμφωνεῖ μὲ τὸν Saint Evremont, ὅτι τὸ ἔργο πρέπει νὰ «ἐπαινέται πάρα πολὺ καὶ νὰ συστήνεται σὲ πρόσωπα ποὺ κλίνουν πρὸς τὴν θλίψη, γιατί ξεσηκώνει πολὺ τὴν εὐθυμία...», καὶ ἀκόμη γεμίζει τὸ πνεῦμα μὲ τὴν γνώση τῶν ἀνθρώπων ἡθῶν, ζωγραφίζοντας καὶ ὑπογραμμίζοντας μὲ κέφι τοὺς διάφορους χαρακτήρες καὶ ἀντιλήψεις τῆς ζωῆς, γελοιοποιώντας ὅλα τὰ εἶδη τῶν κανόνων συμπεριφορᾶς... [ἔργο] ποὺ γι' αὐτὸ μεταφράσθηκε ἀπὸ τὰ ἰσπανικά σὲ ὅλες σχεδὸν τὶς γλῶσσες τῆς Εὐρώπης, καὶ ποὺ μήτε οἱ σοφοὶ μήτε οἱ ἄνθρωποι τῆς αὐλῆς ἔχουν τὴν παραμικρὴ δυσκολία νὰ τὸ διαβάσουν».¹⁴

Καὶ γιὰ νὰ ξαναγυρίσουμε στὴν ἀφετηρία μας, δηλαδή στὸν Καρκατζί, ἀπὸ τὸν ὁποῖον ἀπομακρυνθήκαμε ὀδηγημένοι σὲ αὐτὸν τὸν ἀλλόγυρο τῆς ἀναγκαστικῆς θεματικῆς ἀλληλουχίας, εἶναι πολὺ φυσικὸ νὰ συμπεράνουμε, ὅτι ἓνας πνευματικὸς ἄνθρωπος μὲ τὰ δικά του ἐνδιαφέροντα καὶ μὲ τὶς ἀντίστοιχες δραστηριότητες, ὅταν βρέθηκε ἄνετα ἐγκαταστημένος στὴν ἴδια τὴν χώρα ποὺ τὸν τροφοδοτοῦσε ἕως τότε πολιτισμικά, νὰ γεύεται καὶ νὰ ἀφομοιώνει ὅλον αὐτόν τὸν πνευματικὸ πλοῦτο. Γιατί, πέρα ἀπὸ τὸ ἐντυπο, τώρα ἔχει τὴν εὐκαιρία νὰ ἐπικοινωνεῖ καὶ μὲ τὰ ἄτομα· τώρα ἔχει τὴν εὐκαιρία νὰ χαίρεται καὶ τὸν χῶρο τοῦ θεάματος, γιὰ τὸν ὁποῖον ξέρουμε πολὺ καλὰ πόσον ἐπάσχιζε, μιὰ καὶ ἡ κόρη του ἡ Ραλλοῦ εἶχε πάρει τὴν πρωτοβουλία καὶ στὸ Βουκουρέστι, «στὸ μέγαρο τοῦ ἡγεμόνα, σὲ κατὰλληλα μετασκευασμένη αἴθουσα, παίχτηκαν σκηνές ἀπὸ τὶς τραγωδίες 'Βροῦτος' τοῦ Βολταίρου καὶ 'Ορέστης' τοῦ Ἀλφιέρη, καθὼς καὶ δραματοποιημένα ἀποσπάσματα ἀπὸ τὸ εἰδύλλιο τοῦ Λόγγου 'Δάφνις καὶ Χλόη'».

14. *Αὐτόθι*, 180.

'Ακόμη ὅτι «σὲ πρωτοβουλία τῆς Παλλοῦς Καρατζᾶ ὀφείλεται κυρίως ἓνα ἔργο ὑποδομῆς, τὸ θέατρο τῆς "Ερυθρᾶς Κρήνης" ποὺ χτίστηκε τὸ 1817-1818 καὶ ὑπῆρξε ἡ πρώτη κανονικὴ αἴθουσα στὴν πρωτεύουσα τῆς Βλαχίας».¹⁵

Εἶναι πολὺ φυσικὸ λοιπόν, ἓνας πνευματικὸς ἄνθρωπος ὅταν ἐπικοινωνεῖ μὲ κάποιον ὁμότεχνό του, προκειμένου νὰ ευστοχήσει, νὰ ἐκταμιεύει ὅρους ἀπὸ ἓνα πλούσιο λεξιλόγιο ποὺ διαθέτει ἐκεῖνος. Δὲν εἶναι ὅμως καθόλου φυσικὸ, καὶ κατακολουθίαν συνηθισμένο, νὰ δημιουργεῖ νέους ὅρους προκειμένου νὰ χαρακτηρίσει ἀνθρώπους καὶ συμπεριφορές. Γιατὶ, ἂς τὸ ποῦμε ἀπὸ μιᾶς ἀρχῆς, ὁ 'Ιωάννης Καρατζᾶς ἐδημιούργησε ἓναν ὅρο — μὲ μιὰν ἀνεπαίσθητη ἐξαίρεση, στὴν ὁποῖαν καὶ θὰ ἀναφερθοῦμε στὴν συνέχεια — τὸν ὁποῖο, μὲ τὰ σημερινὰ δεδομένα, δὲν ἐπρομηθεύθηκε ἀπὸ τὴν εὐρωπαϊκὴ ἀγορά. Τὸν ὅρο *Δονκισοτισμός*. Ἀπόδειξη: ἡ πρώτη γαλλικὴ μνεία τοῦ ὅρου εἶναι περίπου τὸ 1835, σύμφωνα μὲ τὸ Λεξικὸ τοῦ Robert. Ὅσο γιὰ τὰ ἰταλικά, ὁ ὅρος πρωτοεμφανίζεται στὸν Tomaseo τὸ 1865, μιὰ καὶ ἡ πρώτη παλαιότερη ἀναφορά του ὑπάρχει σὲ ἐπιστολὴ τοῦ Foscolo τὸ 1813, ἡ ὁποία ἐδημοσιεύθηκε πολὺ ἀργότερα. Καὶ γιὰ νὰ ὁλοκληρώσουμε τίς σχετικὲς διαπιστώσεις, θὰ εἶχα νὰ προσθέσω — ἀναφερόμαι στὴν ἀνεπαίσθητη ἐξαίρεση — πὼς ὁ ὅρος ὑπάρχει στὴν ἀγγλικὴ γλῶσσα ἤδη ἀπὸ τὸ 1688, ὡς *quixotism* ὅμως, καὶ στὴν συνέχεια ὅλα τὰ σχετικὰ, *quixotic*, *quixotical*, *quixotically* κτλ. Τὸ 1720 τὸν συναντᾶμε ἀπὸ δεύτερο χέρι στὴν ἀναφορά ποὺ κάνει ὁ Daniel Defoe στὸν Πρόλογο τοῦ Τρίτου μέρους τοῦ *Robinson Crusoe*, ἀπαντώντας στὸν ἐπικριτὴ τοῦ ἔργου του Charles Gildon. «Ὅταν ἓνας κακεντρεχῆς, ἀλλὰ μωρὸς συγγραφέας, στὴν πλησμονὴ τῆς χολῆς του, μιλάει γιὰ τὸν *Quixotism* τοῦ R. Crusoe, καθὼς τὸν ἀποκαλεῖ, δείχνει προφανῶς ὅτι δὲν ξέρει γιὰτί μιλάει».¹⁶ Καὶ τὰ δύο ὅμως αὐτὰ κείμενα πρέπει νὰ βρίσκονται μᾶλλον ἔξω ἀπὸ τὴν ἐμβέλεια τοῦ 'Ιωάννη Καρατζᾶ.

Ἐχαρακτήρισα ἀνεπαίσθητη τὴν μνεία στὴν περίπτωση Defoe καὶ γιὰ λόγους οὐσίας. Ἡ δημιουργία τοῦ ὅρου ἀπὸ τὸν Gildon γίνεται μὲ τὸν συνηθισμένο τρόπο: ὅταν θέλει νὰ ἀναφερθεῖ κανεὶς στὰ δάνεια ἐνὸς συγγραφέα ἀπὸ προγενέστερο ἔργο προσθέτει ἀπλῶς στὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέα ἢ τοῦ ἔργου τὴν κατάληξη -ισμος. Συνεπῶς ἡ ἀναγραφὴ τοῦ ὅρου ἀπὸ τὸν Gildon δὲν μπορεῖ παρὰ μόνον ἐξωτερικὰ νὰ συσχετισθεῖ μὲ τὸν ὅρο

15. Σπάθης, *Διαφωτισμός*, ἔ.ἀ., 48.

16. Daniel Defoe, *Robinson Crusoe*, ed. by Michael Shinagel, Norton Critical Edition, Νέα Ὑόρκη-Λονδὶνο 1975, 260.

του Καρατζᾶ. Αὐτή, δηλαδή ἡ σχέση τῶν δύο ἔργων, εἶναι καὶ ἡ ἀλήθεια. «Ὅτι ἡ Ροβινσωνιάδα (Robisonnade) ὀφείλει ἓνα καλὸ κομμάτι τῆς οὐσίας της στὴν Δονκιχωτιάδα (Donquichotterie)», θὰ παρατηρήσει σύγχρονος κριτικός, «ὁ Daniel Defoe δὲν τὸ ὑποψιάζεται ἀπλῶς, ἀλλὰ τὸ ἔχει τόσο συνειδητοποιήσει ὥστε παίρνει ἀπὸ αὐτὴν τὴν σχέση τὴν καλὴτερη ἀπόδειξη ὅτι τὸ μυθιστόρημά του εἶναι ἀληθινόν». ¹⁷ Ποιὰ εἶναι ἡ σχέση; Τὴν διαπιστώνουμε στὴν συνέχεια ἀπὸ τὸ ἴδιο κείμενο: «Ὁ Ροβινσώνας εἶναι Δονκιχωτικός (Donquichottesque) σὲ ὅλα τὰ στρώματα τοῦ περιπλανώμενου ἥρωα καὶ τοῦ χρόνιου μοναχικοῦ. Περιπλανιέται στὸν γεωγραφικὸ χῶρο ὅπως ὁ Δὸν Κιχώτης στὸν ἀναχρονιστικὸ χῶρο τῶν ἀγαπημένων του μυθιστορημάτων... γεύεται τὴν περιπέτεια καὶ τὴν ἀποστροφή τοῦ κόσμου κτλ. κτλ.». ¹⁸

Τὸ περιεχόμενο ὅμως ποὺ παίρνει ὁ ὅρος ὅταν τὸν χρησιμοποιεῖ ὁ Καρατζᾶς δὲν ἔχει καμιὰ σχέση μὲ ἐκεῖνο ποὺ παίρνει στὴν περίπτωση Defoe. Εἶναι μιὰ ἄλλη, διαφορετικὴ πλευρὰ αὐτοῦ τοῦ πολυσήμαντου χαρακτήρα τοῦ περιπλανώμενου ἱππότη, ἡ πολυσημία τοῦ ὁποῖου, ἄλλωστε, ἔθρεψε τὴν κριτικὴ σκέψη γιὰ πολλὰ χρόνια. Φυσικὰ καὶ δὲν εἶναι ἐφεύρημα τοῦ Καρατζᾶ αὐτὴ ἡ πλευρὰ, ἀφοῦ, ὅπως σωστὰ διατυπώθηκε, «ὁ 17ος αἰώνας ἔβλεπε στὸν Δὸν Κιχώτη τὸ γελοῖο ἐξωτερικόν, ἐνῶ ὁ γερμανικὸς ρομαντισμὸς τόνισε κυρίως τὴν ἀνθρώπινη μελαγχολία καὶ τὸ φιλοσοφικὸ του βάθος». ¹⁹ Ἡ ἄνεση, ἄλλωστε, καθὼς καὶ ἡ εὐστοχία μὲ τὴν ὁποία χρησιμοποιεῖται ἀπὸ τὸν Καρατζᾶ ὁ ὅρος, καθὼς καὶ ἡ ἐναλλαγὴ τοῦ ἐπιθέτου μὲ τὸ κύριο ὄνομα τοῦ ἥρωα, μαρτυρεῖ ὅχι μόνον μιὰν ἀσυνήθιστη οἰκειότητα, ἀλλὰ καὶ μιὰ σιγουριὰ στὴν χρῆση τοῦ λόγου.

Θὰ μπορούσα νὰ περιορισθῶ ἐδῶ καὶ νὰ σταματήσω, ἀφοῦ ἐπισημάνω τὴν σπουδαιότητα ποὺ ἔχουν γιὰ μᾶς σήμερα τέτοιες λογῆς οἰκεῖα κείμενα, μιὰ καὶ πιστεύω ὅτι μῆκαμε ἀποφασιστικὰ πλέον —ἐδῶ καὶ λίγο καιρὸ— στὸ δύσκολο παιγνίδι νὰ ἀναβιώσουμε ἀπὸ τὸ παρελθὸν ἀνθρώπινες ὑπάρξεις, καὶ ὅχι ἀπλῶς τὰ εἰδωλά τους. Θὰ μπορούσα, δηλαδή, καὶ μόνον ἀπὸ τὴν μικρὴ αὐτὴ διείσδυση στὸν πνευματικὸ κόσμον ἐνὸς Φαναριώτη νὰ ἰσχυρισθῶ, ἂν ὅχι τίποτε ἄλλο, παρὰ ὅτι βοήθησα νὰ σπάσει τὸ παγιωμένο καὶ παγερὸ ταυτόχρονα σχῆμα, μέσα στὸ ὁποῖο εἴχαμε συνηθίσει νὰ κλείνου-

17. Marthe Robert, *Roman des origines et origines du roman*, Gallimard TEL, 1972, 173.

18. *Αὐτόθι*, 176.

19. Laffon Bompiani, *Dictionnaire des personnages*, Παρίσι 1970, 212.

με ἓνα ὀλόκληρο δραστικό κοινωνικό σύνολο, ἐπειδὴ εἴτε ἀπὸ ἀδράνεια εἴτε ἀπὸ ἀσυμπάθεια πρὸς τὴν τάξη, ἔτσι μᾶς ἐρχόταν βολικά: ἡ διάθεσή μας ἤθελε κατὰ κανόνα νὰ τοὺς βλέπει ψυχρούς, ὑπολογιστικούς, μεμφίμοιρους, ἀκαρδούς καὶ νὰ τοὺς ἐπιβαρύνει μὲ ὅποιον ἄλλον ἀνάλογο χαρακτηρισμὸ ἀπαιτοῦσε ἡ ἐκάστοτε περίστασις.

Θὰ μπορούσα, ἐπαναλαμβάνω, νὰ περιορισθῶ ἐδῶ, καὶ θὰ ἤμουν ἀρκετὰ εὐχαριστημένος. Τὸ κείμενο ὅμως τὸ ἴδιο δὲν μὲ ἀφήνει. Ἀνέφερα προηγουμένως πὺς ἡ μακρὰ ἔκτασή του, καθὼς μάλιστα ἀπλώνεται σὲ ποικιλία θεμάτων, τοῦ ἐπιτρέπει νὰ χρησιμοποιεῖ πλούσιο καὶ γλωσσικὰ πολυχρῶμο λεξιλογικὸ ὄπλοστάσιο. Θὰ περιορισθῶ ὅμως καὶ πάλι σὲ ἓναν καὶ μόνον χαρακτηρισμὸ, ὁ ὁποῖος διαθέτει τὸ πλεονέκτημα νὰ ἀποτελεῖ συνέχεια, προέκταση καί, κατὰ κάποιον τρόπο, ἐπεξήγηση τοῦ προηγουμένου. Ὁ Δονκιχωτισμὸς δηλαδὴ ἐκφράζει τὴν διάθεση τοῦ ἀτόμου, καὶ συγκεκριμένα τοῦ Σούτσου, στὶς —κατὰ τὸν Καρατζὰ πάντοτε— ἐξωπραγματικές ἐπιδιώξεις του. Ὁ Σοῦττος ὅμως δὲν περιορίζεται ἀπλῶς σὲ διαθέσεις, ἀλλὰ τὶς ὑλοποιεῖ κιόλας μέσα ἀπὸ κάποιες συγκεκριμένες συμπεριφορές. Εἶναι ὅλα τὰ σχετικά φερσίματά του γύρω ἀπὸ τὸ πρόσωπο τῆς γυναικας τοῦ Κόρχαν. Πὺς ὅμως μπορούν νὰ χαρακτηρισθοῦν αὐτὲς οἱ γελοῖες πράξεις καὶ συμπεριφορές; Ὁ Καρατζὰς γνωρίζει ποῦ μπορεῖ νὰ προσφύγει γιὰ νὰ ἐπιλέξει εὐκολα τὸν ἀνάλογο χαρακτηρισμὸ του. Γιατὶ, χωρὶς καμιὰ ἀμφιβολία, πρόκειται καὶ ἐδῶ γιὰ ἐπιλογή. Ἡ εἰκόνα ποὺ κυριαρχεῖ τώρα στὸ μυαλό του εἶναι ἐντελῶς διαφορετική. Δὲν εἶναι βιβλική, ὅπως ὁ Δονκιχωτισμὸς, εἶναι βιοματική· προέρχεται ἀπὸ τὴν καθημερινότητα, ἀπὸ τὴν συναλλαγὴ μὲ τὸ τουρκικὸ στοιχεῖο, καὶ εἰδικότερα ἀπὸ τὸ καθαρά λαϊκὸ λεξιλόγιό του. Γράφει σχετικὰ σὲ μιὰ πρώτη προσπάθεια χαρακτηρισμοῦ τῆς συμπεριφορᾶς τοῦ γαμπροῦ του: «Ὁ ἐδῶ τρόπος του, τὸ ἡγεμονικὸν καραγκιοζικὸν ὕφος του, εἶναι τόσον γελοῖα καὶ ἀηδῆ, ὥστε ἐκατήντησεν ὅχι μόνον παίγνιον, ἀλλὰ καὶ μισημένος καὶ περιφρονημένος ἀπὸ ὅλους τοὺς ὁμογενεῖς διὰ τὸν πρὸς αὐτοὺς ἡγεμονικὸν τρόπον του». ²⁰ Λίγες ὅμως ἀράδες πιὸ κάτω, κλείνοντας τὴν σχετικὴ παράγραφο, ἀκριβολογεῖ: «Ἐν τοσούτῳ λημοκτονεῖ... μὲ μιὰν βαρυτάτην φαιμίαν, καὶ μὲ ὅλας του τὰς φαντασίας, μ' ὅλα του τὰ καραγκιοζῶς ἀγαλῖα ἀπὸ γυμνὸν σπαθί πιάνεται». ²¹ Καὶ γιὰ νὰ ὀλοκληρώσουμε μὲ τὰ σχετικά λήμματα, λίγο ἀργότερα ἐπανερχεται στὸν ὅρο, συνοδεύοντάς τον πάλι μὲ τὸ ἴδιο οὐσιαστικὸ ποὺ συναντήσαμε προηγουμένως: «Αἱ φαντασίαι καὶ

20. *Μνημεῖα*, ἔ.δ., 378.

21. *Αὐτόθι*, 378.

τὰ καραγκιόζ ἀγαλίκια τοῦ ἀπονειομένου Μιχαήλ εἶναι γελοῖα καὶ παιδαριώδη».²²

Ὁ ὅρος αὐτὸς ὑπάρχει στὸ τουρκικὸ λεξιλόγιο καὶ μοιάζει νὰ ἔχει παλαιότερη προέλευση, μιὰ καὶ ὁ τούρκικος Καραγκιόζης εἶχε ἤδη τὴν ἐποχὴ τοῦ Καρατζᾶ παράδοση κάποιων αἰώνων. Γιὰ τὴν τάξη ὅμως καὶ μόνον θὰ ἀναφερθῶ καὶ ἐδῶ στὴν σημερινὴ ἐρμηνεία ποὺ δίνει τὸ ἴδιο λεξικὸ ποὺ χρησιμοποιήσαμε ἤδη γιὰ τὸν Δονκιχωτισμό. Ἐρμηνεύει λοιπὸν τὸ Λεξικὸ τοῦ Δημητράκου: «Χονδροειδὴς ἀστεῖσμός, πρᾶξις ἢ λόγος χυδαῖος πως ἀλλὰ κινῶν τὸν γέλωτα». Καὶ εἰδικότερα στὸν πληθυντικόν: «Γελοῖα πρᾶξις ἢ συμπεριφορά».

Ὅστερα ἀπὸ τὶς λεξιλογικὲς αὐτὲς διευκρινίσεις, πιστεύω νὰ συνειδητοποιήσῃ ὁ ἀναγνώστης ὅτι τὸ κείμενο μᾶς ἐνδιαφέρει μόνον γλωσσικά. Ἀνεξάρτητα λοιπὸν ἀπὸ τὶς ὁποιοσδήποτε ἐκτιμήσεις γιὰ τὸ πρόσωπο τοῦ Μιχαήλ Σούτσου, θεωρῶ ὅτι ὁ Καρατζᾶς ἐπέτυχε νὰ ὀλοκληρώσῃ τὸν χαρακτήρισμό του. Καὶ τὸ ἐπέτυχε μέσα ἀπὸ τὴν καθόλα εὐστοχὴ ἐπιλογή καὶ συμπαράθεση δύο ὄρων ποὺ ἔχουν προέλθῃ ἀπὸ τὰ βασικὰ χαρακτηριστικά δύο ἐπώνυμων ἡρώων. Ἄν τὴν ἀπὸ τοὺς δύο αὐτοὺς ἤρωες ὁ πρῶτος ἐκφράζῃ τὸν Δυτικὸ κόσμον, ἐνῶ ὁ δεῦτερος τὸν Ἀνατολικόν, θὰ ἀπέτρεπα τὸν ἀναγνώστη μου νὰ ὀδηγηθεῖ σὲ κάποια σχετικὰ συμπεράσματα. Ἀς ἀρκεσθεῖ στὸ γεγονός καὶ μόνον ὅτι μέσα ἀπὸ τὸν συνδυασμὸ αὐτὸν ὁ Καρατζᾶς ἐπέτυχε ἀπολύτως στὸν στόχο του.

Καὶ σὲ περόμοιες περιπτώσεις, γιὰ νὰ διαλύσω καὶ τὶς τελευταῖες ἀντιρρήσεις τοῦ πλέον δύσπιστου ἀναγνώστη, προσφεύγω σὲ μιὰ συνηθισμένη, βέβαια, μεθοδολογικὴ ἀρχή, γιὰ τὴν ὁποία ὅμως δὲν ἔχει βρεθεῖ ἀκόμη ὑποκατάστατο: προσπαθῶ νὰ ἀντικαταστήσω τὸν χαρακτήρισμό μὲ ὁποιονδήποτε ἄλλον. Ἄν δὲν τὸ πετύχω, ἀναζητῶ τὰ πλεονεκτήματα ἐγὼ ὁ ἴδιος προσωπικά, δεχόμενος ἐκ προοιμίου ὅτι δὲν τὰ εἶχε ὑπόψη του ὁ συντάκτης τοῦ κειμένου, καὶ ὅτι ἐνήργησε ὑποσυνείδητα. Ὁμολογῶ, καταρχήν, ὅτι ὅσο κι ἂν ἔψαξα, βοηθούμενος ἀπὸ τὴν ὑπεραφθονία τῆς ἐποχῆς μας σὲ ἀνάλογα ἐγχειρίδια, δὲν βρῆκα κάποιον ὄρον ποὺ νὰ μὲ ικανοποιήσῃ. Ἀς ἐπιχειρήσουμε λοιπὸν νὰ ἀπαριθμήσουμε ὅσα ἐμεῖς σήμερον μποροῦμε νὰ συγκεντρώσουμε:

α. Ὁ χαρακτήρισμός καραγκιοζιλίκια συνδέεται μὲ τὶς συμπεριφορὲς κάποιου πολὺ γνωστοῦ προσώπου τῆς ἐποχῆς. Αὕτη λοιπὸν ἡ ἀντιστοιχία πρὸς τὸ ἄλλο γνωστὸ πρόσωπο, τὸν Δὸν Κιχώτη, ἰσορροπεῖ τοὺς δύο χαρακτήρισμούς, κάτι ποὺ δὲν θὰ συνέβαινε ἂν ὁ δεῦτερος χαρακτηρι-

22. Αὐτόθι, 380.

σμὸς εἶχε προέλευση καθαρά ἐπιθετική, καὶ κατὰ συνέπεια θεωρητική.

β. Ἡ ἀναφορὰ στὰ δύο αὐτὰ συγκεκριμένα πρόσωπα καθιστᾷ τώρα ὁρατοὺς κάποιους συγκεκριμένους χαρακτηρισμοὺς.

γ. Ὅλοι αὐτοὶ οἱ χαρακτηρισμοὶ διαθέτουν τὸ πλεονέκτημα νὰ συνδέονται καὶ μὲ μιὰ κάποια συγκεκριμένη εἰκονικὴ παράσταση τοῦ προσώπου, πολὺ γνωστὴ γιὰ τὸ πρῶτο ἀπὸ τὴν σχετικὰ πλούσια εἰκονογράφηση ποὺ θὰ κυκλοφοροῦσε τὴν ἐποχὴ, ἐνῶ γιὰ τὸν δεύτερο ἀπὸ τὴν μορφὴ τοῦ Καραγκιόζη, ποὺ πρέπει νὰ εἶχε σταθεροποιηθεῖ στὸ τουρκικὸ θέατρο σκιῶν, τουλάχιστον στὴν Πόλη.²³ Καὶ συγκεκριμένα, σὲ μιὰ ἀναφορὰ τοῦ 1817 ἀπὸ τὴν Ὁδησσὸ γίνεται σχετικὴ μνεῖα: «Ἀσελγῇ καὶ ἄσεμνα πράγματα, ὥς ὁ λεγόμενος Καραγκιόζης εἰς Κωνσταντινούπολιν».²⁴

δ. Αὐτὴ ἡ συνύπαρξη, ἄρα καὶ συμφόρηση, ἰδιοτήτων σὲ ἓνα καὶ τὸ ἴδιο πρόσωπο ἀπὸ δύο διαφορετικὲς —καὶ ἀντιθετικὲς— προελεύσεις ἐπαυξάνει τὴν γελιοτότητα καὶ τὴν διακωμώδηση, ὅχι πλέον ἀθροιστικά, ἀλλὰ σὲ ἀνεξέλεγκτο βαθμό.

Καὶ πάλι ὅμως δὲν θὰ ἤθελα νὰ τελειώσω τὸ κείμενο αὐτὸ χαρακτηρίζοντας ἀπλῶς πετυχημένο καὶ τὸν δεύτερο χαρακτηρισμὸ τοῦ Καρατζᾶ γιὰ τὸν Σοῦτσο. Τὸ θέμα θεωρῶ πὼς μᾶς πᾶει λίγο πιὸ μακριὰ ἀκόμη. Ἐνας καλλιεργημένος Φαναριώτης, στὴν ὥριμη πλέον ἡλικία του, ποὺ ἔχει γνωρίσει μὲ πολλοὺς τρόπους, καὶ βαθιά, δύο πολιτισμοὺς, καὶ τὸν Δυτικὸ καὶ τὸν Ἀνατολικό, καὶ ὁ ὁποῖος κουβαλάει καὶ ὅλο τὸ βάρος μὲ τὸ ὁποῖο τὸν ἔχει ἐφοδιάσει ἡ κλασικὴ παιδεία του, θέλει νὰ ἐκφρασθεῖ μὲ ἀκρίβεια καὶ εὐσυχία σὲ σπουδαῖα θέματα γιὰ τὴν ἐποχὴ του. Σκέπτεται —ἢ μᾶλλον δὲν σκέπτεται;— πρακτικά: ἀφήνει τὸν ἑαυτὸ του νὰ ξεχυθεῖ ἀπλά, φυσικὰ σὰν νὰ ξετυλίγει τὸν προφορικὸ του λόγο, χωρὶς προλήψεις, χωρὶς ἐνοχὲς ἀκόμη. Τὸ ἀποτέλεσμα; Θὰ τὸ ἔλεγα ἐγωιστικὸ: σὲ μένα τουλάχιστον ἄνοιξε τὴν Κερκόπορτα γιὰ νὰ μοῦ δείξει τὴν ψυχὴ του. Ὅλα τὰ ἄλλα ποὺ θὰ μοῦ ποῦνε οἱ γραμματολογίες γιὰ τὶς ὑψηλὲς ἐπιδόσεις του στὰ γράμματα γίνονται πλέον πραγματικὰ ψιλὰ γράμματα. Γιὰ μένα ἀρκεῖ ὅτι τὸ κείμενο αὐτὸ δίνει τὴν δυνατότητα τώρα νὰ πλησιάσω τὸν Ψυχάρη. Μὲ ποῖον τρόπο; τὸν ἀκόλουθο:

Στὴν Εἰσαγωγή μου στὴν ἔκδοση τοῦ *Ταξιδιοῦ μου* στὴν Ν.Ε.Β. τὸ 1971 εἶχα καταλήξει στὴν ἀκόλουθη διαπίστωση: «Στὴν Κωνσταντινούπολη ἦταν ἀναπόφευκτο νὰ πραγματοποιηθεῖ γιὰ αἰῶνες ἢ συνάντηση τῶν

23. Βλ. σχετικὰ Βάλτερ Ποῦχγερ, *Οἱ βαλκανικὲς διαστάσεις τοῦ Καραγκιόζη*, Στιγμῇ, 1985.

24. *Ερμῆς ὁ Λόγιος*, παράρτημα 1 (1.1.1817) 1.

πολλαπλῶν ρευμάτων πού ἐθρεψαν τὸν νέον ἐλληνισμό· ἂν τῆς ἐλειψάν τὰ μεγάλα ὀνόματα γιὰ νὰ ἐκφράσουν αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν σύνθεση, κανένα ἄλλο κέντρο πολιτισμικὸ δὲν μπορεῖ νὰ συγκριθεῖ πρὸς ἐκείνην σὰν σύνολο, γιὰτὶ αὐτὸ μᾶς ἐνδιαφέρει, αὐτὸ δημιουργεῖ τὸ μεγάλο λαϊκὸ ὑπόστρωμα, καὶ ὅχι οἱ μεγάλες ἀλλὰ προδρομικὲς μονάδες πού ἀκτινοβολοῦν χωρὶς καὶ νὰ φωτίζουν. Ἐνα τέτοιο ὑπόστρωμα ἀνακάλυψε ὁ Ψυχάρης, στὸ βάθος τοῦ ἑαυτοῦ του, κατὰ τὴν μακρὰ παραμονή του στὴν Πόλη, ἀπὸ τὴν μελέτη τῶν τοπικῶν γλωσσικῶν ἰδιωμάτων καὶ τὸ ὑπόστρωμα αὐτὸ εἶχε πολυλαπλὸ χαρακτήρα. Ἦταν συναισθηματικὸ, ἦταν γλωσσικὸ, ἦταν ἐθνικὸ —μὲ τὴν εὐρύτερη σημασία τοῦ ὅρου— καὶ ἐπάνω σὲ αὐτὸ ἐθεμελίωσε, μὲ περισσὴ τόλμη, τὸ οἰκοδόμημά του». ²⁵ Πόσο ἀνάλογη εἶναι ἡ περίπτωση τοῦ Καρατζᾶ, πού ζεῖ καὶ ἀνδρώνεται μέσα σὲ αὐτὸ τὸ «ἐργαστήριον τῆς νέας τῶν Γραικῶν Φιλολογίας», ὅπως ἀποκαλεῖ τὸ 1805 τὴν κοσμοπολιτικὴ αὐτὴ πρωτεύουσα ὁ Κοραΐς;²⁶

Νοέμβριος 1994

ΛΑΚΗΣ ΑΓΓΕΛΟΥ

25. σ. 30.

26. Ἀλληλογραφία, ἔκδοση Ο.Μ.Ε.Δ., τ. 2, 1966, 343.